

MILLIY URF-ODATLARNING NOMLANISHIDA ARXAIZMLAR VA NEOLOGIZMLARNING O‘RNI

Abdurazzoqova Sevara

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi

4-kurs talabasi

Muslimamubina629@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek tilida milliy urf-odatlariga oid leksik birliklarning shakllanishi, rivojlanishi va ularning semantik o‘zgarishlari tahlil etiladi. Asosiy e’tibor urf-odatlar nomlanishida qo‘llaniladigan **arxaizmlar** va **neologizmlar**ga qaratilgan. Arxaizmlar xalqning tarixiy-madaniy xotirasini aks ettiruvchi vosita sifatida tahlil qilinsa, neologizmlar esa zamonaviy ijtimoiy-madaniy jarayonlarning tildagi aksidir. Maqolada bu ikki leksik qatlamning o‘zaro aloqasi, ularning semantik va funksional farqlari, til taraqqiyotidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, ayrim urf-odatlariga oid leksik birliklar misolida arxaik va yangi so‘zlarning jamiyat hayotidagi ifoda vositasi sifatida qo‘llanish holatlari keltiriladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikning leksikologiya va madaniyatshunoslik yo‘nalishlari uchun amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, milliy urf-odatlar, leksik birliklar, arxaizmlar, neologizmlar, til taraqqiyoti, marosimlar leksikasi, milliy qadriyatlar, til va madaniyat, leksik o‘zgarishlar.

Kirish

Til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati, dunyoqarashi va ijtimoiy ongining ifodasidir. Har qanday xalqning milliy urf-odatlarini, marosimlarini va an’analarini o‘zbek tilida chuqur ildiz otgan ko‘plab leksik birliklar orqali ifodalanadi. Ayniqsa, urf-odatlariga oid leksika o‘zbek xalqining ijtimoiy-madaniy hayot tarzini, qadriyatlarini, e’tiqodini va estetik dunyoqarashini aks ettiradi. Bu so‘zlar orqali biz nafaqat hozirgi jamiyat tafakkurini, balki o‘tmish avlodlarning ruhiy-ma’naviy olamini

ham anglash imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Til leksikasi doimiy harakatda bo‘lib, u tarixiy, siyosiy, madaniy omillar ta‘sirida doimiy ravishda boyib, yangilanib, ba‘zan esa eskirib boradi. Aynan shu jarayon davomida **arxaizmlar** (ya‘ni qadimiy, hozirgi kundalik nutqdan chiqib ketgan leksik birliklar) va **neologizmlar** (ya‘ni yangi paydo bo‘lgan, zamonaviy hayot tarzini ifodalovchi so‘zlar) shakllanadi. Bu ikki hodisa tilning tarixiy taraqqiyotini va hozirgi zamon madaniy kontekstdagi holatini o‘rganishda alohida ilmiy ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv davrida xalqning madaniy xotirasini asrab qolish, ayni paytda zamonaviy ehtiyojlarga mos yangi ifodaviy vositalarni yaratish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli, **milliy urf-odatlariga oid leksikaning arxaik va zamonaviy (ya‘ni neologik) qatlamini o‘rganish** o‘zbek tilshunosligida dolzarb masalalardan biri sanaladi. Ushbu maqolada biz milliy urf-odatlarining nomlanishida ishlatilgan arxaizmlar va neologizmlarning o‘zaro munosabati, ularning semantik, stilistik va funksional xususiyatlari, shuningdek, ularning xalq tilida qanday yashab kelayotgani, ommalashayotgani yoki eskirib borayotganini tahlil qilishni maqsad qilamiz.

Asosiy qism

Arxaizmlar va ularning milliy urf-odatlar leksikasidagi o‘rni. Tarixiy taraqqiyot jarayonida tilda yuzlab, minglab so‘zlar paydo bo‘ladi va vaqt o‘tishi bilan ayrimlari kundalik nutqdan chiqarilib, ma‘naviy-madaniy xotira sifatida saqlanadi. Bu so‘zlar arxaizmlar deb ataladi. Milliy urf-odatlar bilan bog‘liq arxaizmlar o‘zbek tilining tarixiy qatlamini tashkil etib, xalqning qadimiy hayot tarzini, diniy e‘tiqodlarini, ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Ularning o‘rganilishi tilshunoslikda til tarixini, madaniyatshunoslikda esa xalqning ma‘naviy olamini chuqur anglashga xizmat qiladi. Milliy urf-odatlariga oid arxaizmlar ko‘pincha to‘y va marosim atamalari, diniy e‘tiqodlarga oid iboralar, xalqning og‘zaki ijodida, qo‘shiqlarda, ertaklarda uchraydi. Masalan, “naynov” so‘zi qadimda kelinning uyga tushirilishida aytiladigan qo‘shiqlar va o‘yinlarni anglatgan bo‘lsa, bugungi kunda u unutilishga yuz tutgan. Shuningdek, “xarsang” – bahor bayramlari va Navro‘z bilan bog‘liq ramziy tosh, “qut-baraka” esa to‘y marosimlarida tilga olinadigan qadimiy atamalar qatoriga kiradi. Bu so‘zlar til tarixida “fosil” vazifasini bajaradi, xalq hayotining qadimiy bosqichlarini o‘rganishga imkon yaratadi. Biroq, ularning kundalik nutqdan chiqib ketishi, yosh avlodning bu so‘zlar

ma'nosini bilmasligi madaniy merosning yo'qolishi xavfini tug'diradi. Shu sababdan arxaik leksikaning tadqiqi va saqlanishi milliy madaniyatni asrashda muhimdir.

Neologizmlar va zamonaviy urf-odatlar leksikasining shakllanishi. Zamonaviy ijtimoiy hayot, texnologik taraqqiyot, madaniy almashinuv natijasida tilda yangi so'z va iboralar — neologizmlar paydo bo'ladi. Milliy urf-odatlar sohasida ham yangi tushunchalar, yangi marosimlar, yangi ijtimoiy hodisalarni ifodalovchi so'zlar shakllanmoqda. Masalan, so'nggi yillarda tilga kirib kelgan “nikoh marosimi”, “to'y tadbiri”, “kelin-show”, “bridal party”, “baby shower” kabi iboralar milliy urf-odatlarining zamonaviy talqinini ko'rsatadi. Ular avvalo yosh avlod, shahar aholisi, ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilari tomonidan faol qo'llanilmoqda. Bu neologizmlar o'zbek madaniyatining global madaniyat bilan integratsiyalashuvi natijasida yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, yangi iboralar milliy qadriyatlarni yangicha ifodalash, ijtimoiy jarayonlarni til orqali boshqarish imkonini beradi. Ammo ba'zan bu neologizmlar milliy an'analarga zid yoki begona tus olishi mumkin, bu esa madaniy identifikatsiyaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababdan neologizmlarni tanqidiy yondashuv bilan o'rganish zarur.

Arxaizmlar va neologizmlarning o'zaro munosabati va til taraqqiyotidagi o'rni. Til taraqqiyoti ikki qarama-qarshi jarayonni o'z ichiga oladi: eski qatlamlarni saqlash va yangi qatlamlarni yaratish. Milliy urf-odatlar leksikasida arxaizmlar va neologizmlar hamisha ham yonma-yon, ko'pincha o'zaro aralashgan holatda mavjud bo'ladi. Masalan, o'zbek tilida “to'y” so'zi qadimdan beri mavjud bo'lib, arxaik qatlamga mansub, lekin bugungi kunda unga qo'shimcha ravishda “nikoh marosimi”, “to'y tadbiri” kabi zamonaviy neologik iboralar qo'shildi. Bu holat tilning boyligi va moslashuvchanligini ko'rsatadi. Shuningdek, arxaik so'zlar ko'proq og'zaki ijod va folklor doirasida saqlanib qoladi, neologizmlar esa matbuot, ilmiy-ommabop nutq va rasmiy til sohasida faol qo'llaniladi. Bu ikki qatlam o'rtasidagi muvozanat til madaniyatining davomiyligini ta'minlaydi. Arxaizmlar milliy ildizlar, tarixiy meros bo'lsa, neologizmlar esa yangi madaniy qadriyatlar va ijtimoiy ehtiyojlarni ifodalaydi.

Xulosa

Milliy urf-odatlariga oid leksik qatlam tilda xalqning ma'naviy merosi, qadimiy dunyoqarashi va ijtimoiy ongining ifodasi sifatida yashab kelmoqda. Ushbu qatlamdagi **arxaizmlar** va **neologizmlar** tilning tarixiy hamda zamonaviy taraqqiyotini, uning ijtimoiy-madaniy muhit bilan uzviy bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

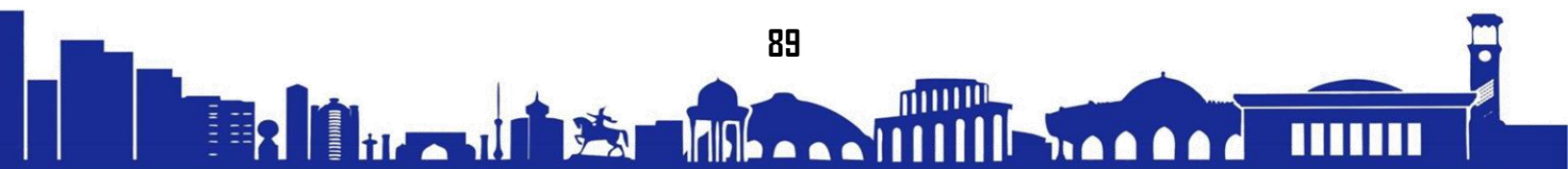
- **Arxaizmlar** – o'zbek xalqining qadimiy marosimlari, urf-odatlari va e'tiqodlariga oid tushunchalarni saqlab qolgan leksik birliklar bo'lib, ular til tarixining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular folklor, to'y-marosim qo'shiqlari, qadimiy iboralar va xalq og'zaki ijodida yashab qolgan.
- **Neologizmlar** esa zamonaviy jamiyatda yuzaga kelgan yangi madaniy va ijtimoiy hodisalarni ifodalaydi. Ular tilga ijtimoiy tarmoqlar, matbuot, OAV, rasmiy hujjatlar orqali kirib kelmoqda hamda yoshlar orasida tez sur'atda tarqalmoqda.

Bu ikki leksik qatlamning tilda yonma-yon mavjudligi — tilning tirik, rivojlanayotgan va moslashuvchan tizim ekanligini isbotlaydi. Shu bilan birga, arxaizmlarning unutilib borayotgani, neologizmlarning esa ba'zan begonalashgan shaklda paydo bo'layotgani **til va madaniyat muvozanatini saqlash** masalasini kun tartibiga olib chiqadi. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati biroz kam emasmi

Shu bois, o'zbek tili leksikasida urf-odatlar bilan bog'liq arxaik va zamonaviy birliklarni tizimli o'rganish, ularni hujjatlashtirish va tahlil qilish tilshunoslik, madaniyatshunoslik hamda milliy identitetni mustahkamlash borasida muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jo'rayev N. — *O'zbek tilining izohli lug'ati*. — Toshkent: O'zR FA nashriyoti, 2006.
2. Mamatov M. — *O'zbek tilining leksik tizimi*. — Toshkent: Fan, 2012.
3. Zohidov H. — *Til va madaniyat: O'zbek urf-odatlari leksikasining tarixiy ildizlari*. — Toshkent: Sharq, 2017.
4. Quronov D. — *O'zbek tilshunosligi asoslari*. — Toshkent: O'qituvchi, 2008.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073 Volume-3, Issue-9

5. Normurodov O. — *Neologizmlar va ularning o‘zbek tilidagi ifoda vositalari*. — Til va adabiyot jurnali, 2021, №1.
6. Xudoyberganova D. — *O‘zbek tili stilistikasi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
7. Xolmuhamedov N. — *Til madaniyati va zamonaviy leksik jarayonlar*. — O‘zbekiston tili va adabiyoti, 2020, №3.
8. G‘afforov N. — *O‘zbek adabiy tili tarixi*. — Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
9. Ismoilov A. — *Leksikologiya va frazeologiya masalalari*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
10. Rahmonov M. — *O‘zbek tili: Tarix va zamon*. — Buxoro: BDU nashriyoti, 2015.
11. Saidova G. — *Urf-odatlar va marosimlar tili: madaniyatshunoslik yondashuvi*. — O‘zbek tili va adabiyoti, 2019, №2.
12. Karimov K. — *Milliy qadriyatlar va til: uzviylik masalalari*. — Tilshunoslik jurnali, 2022, №4.
13. Murodov S. — *Til va jamiyat: leksik o‘zgarishlar muammolari*. — Toshkent: Innovatsiya, 2021.
14. Sultonova G. — *Marosimlar poetikasi va leksikasi*. — Toshkent: Fan, 2009.

